

IGNO ONACEVIČIAUS LIETUVOS ISTORIJOS KONCEPCIJA

ALGIRDAS ŠIDLAUSKAS

Vilniaus universiteto lietuviams studentams daug įtakos turėjo Lietuvos praeitimi labai susižavėjęs ir jau mažiau kritiškumo parodęs Ignas Onacevičius. Jis nuo 1818 m. Vilniaus universitete dėstė istoriją, nuo 1821 m. – statistiką ir diplomatiką. Pagautas iš Vakarų ateinančios romantizmo bangos ir vis skatindamas meilę praeičiai, Onacevičius iki savo mirties 1845 m. Peterburge turėjo artimą kontaktą su savo dideliu gerbėju Simanu Daukantu.

Iš Karaliaučiaus ir kitų archyvų Onacevičius buvo prisirankiojęs daug šaltinių. Bet jo Lietuvos istorijos manuskriptas sulaukė Rotundo veikalo likimo, t. y. dingo, nors ir esąs buvęs testamentu užrašytas J. I. Kraševskiui, – rašė profesorius Zenonas Ivinskis savo „Lietuvos istorijos“ įvade¹.

Nors mums ir nežinomas I. Onacevičiaus „Lietuvos istorijos“ rankraščio likimas, bet jo istorijos sampratą iš dalies galime suvokti iš laiškų Teodorui Narbutui. Šiuose laiškuose ne tik suformuluoti patarimai „Lietuvių tautos istorijos“ autoriui, bet išryškėja ir paties I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija bei istorijos veikalo struktūros samprata.

Beveik kiekviename laiške T. Narbutui I. Onacevičius rašė apie jo darbo apimtį ir planą. Susipažinęs su „Lietuvių tautos istorijos“ pirmuoju tomu, I. Onacevičius pažymėjo, kad mitologijos dalykai jo niekada nedomino ir jai nereikėjo skirti viso Lietuvos istorijos tomo.

Perskaitęs T. Narbuto veikalo II ir III tomus, 1832 m. liepos 22 d. rašė: „Iki šiol nematyti veikalo plano, jo suskirstymo į atskirus Lietuvos istorijos laikotarpius. Nežinia, kiek tomų numatote išleisti ir kokių įvykių aprašymu žadate baigti savo darbą“. Ir toliau: „Išstestas pasakojimas didina tomų skaičių, o tai sunkina jų įsigijimą. Iš nedaugelio žmonių, kurie domisi istorija, maža bus tokių, kurie galės juos nusipirkti, dar mažiau, kurie turės kantrybės tuos tomus perskaityti ir kas perskaityta atsiminti. Būtų gerai, kad veikalo pradžioje paminėtumėte visas pagalbines priemones bei šaltinius – tiek spausdintus, tiek rankraštinius, – kuriais pasinaudojote, rašydamas istoriją. Tada, esant reikalui, būtų nesunku darbą papildyti šaltiniais, kurių ar neradote, ar tiesiog praleidote“².

Baigęs skaityti VI „Lietuvos tautos istorijos“ tomą, I. Onacevičius 1840 m. rugpjūčio 6 d. laiške aiškino, kad „atmetus nereikalingus plepalus ir smulkmenas“ ši veikala būtų galima sutraukti į dvi ar tris knygas, o pirmąjį tomą, kur dėstoma mitologija, reikėtų išleisti atskirai, netraukiant į Lietuvos istorijos kursą³.

Pagaliau susipažinęs su IX „Lietuvių tautos istorijos“ tomu, I. Onacevičius 1841 m. birželio 28 d. laiške pakartotinai aiškino T. Narbutui, kad mitologijai nereikėtų skirti pirmojo istorijos tomo, nes šiam dalykui reikalingas atskiras darbas. Pirmas tomas turėtų būti skirtas Lietuvos istorijos šaltinių ir spausdintų darbų aptarimui. I. Onacevičius rašė: „Lietuvos istorijoje“ niekur nenurodyta, Gerbiamasis Teodorai, kokius veikalus po ranka turėjai ir kokiais šaltiniais naudojaisi. Nenurodytos ir Lietuvos sienos atskirais istoriniais laikotarpiais. Taip pat reikėtų nepamiršti veikalo gale pridėti vietovių ir vardų sąrašą, iš kurio būtų matyti, kokios vietovės kiek kartų buvo paminėtos visame veikale. Šis darbas pareikautų nemaža laiko, bet būtų labai pageidautinas ir naudingas smalsiam skaitytojui /.../, be to, būtų labai pravartus biografijoms ir geografijos istorijai. Pravartus būtų ir Lietuvos aukščiausių pareigūnų sąrašas, bet jį galima sudaryti tik po Lietuvos Metrikos tyrinėjimų“⁴.

Keliuose laiškuose aptaręs „Lietuvių tautos istorijos“ sąrangą, I. Onacevičius nurodė autoriui ir kai kuriuos netikslumus. „57 psl. rašote, kad Gediminas mirė 1340 m. Dluogošas ir Strijkovskis klydo. Turime patikimus įrodymus, jog Gediminas 1340 m. buvo gyvas ir greičiausiai žuvo, gindamas tėvynę, sekančiais metais... 249 psl. sakoma, kad apie 1318 m. Lizdeika patarė Gediminui pradėti Vilniaus statybą. Tačiau žymiam karybės žinovui Gediminui žinio patarimai, kur reikia statyti miestą, tikrai buvo nereikalingi. 254 psl. Vaidevutį vadinate VI a. vyriausiuoju Lietuvos žyniu. Sunku turbūt išaiškinti, ar jis gyveno, o jei gyveno, tai kada“. Šias pastabas baigė siūlymu: „Patariu perskaityti Šlécerio „Lietuvos istoriją“ (ištrauką iš Kojelavičiaus) 50-me jo „Visuotinės istorijos“ tome, kurią išleido Halėje 1785 metais. Knygos priede rasite Kurliandijos ir Lifliandijos istoriją, artimai susijusią su Lietuvos praeitimi“. I. Onacevičiaus nuomone, istorijos II tomo geneologinės lentelės neatitinka istorinės tikrovės, „nes reikia atsiminti, kad Janas Nedzielka (Dluogošas) nemėgo Jogailaičių giminės, o aukštino Mozūrų Piastus. Mūsiškiai, rašydami istoriją, save kildino iš Romos riterių ir suteikė jiems išgalvotus herbus, o valdovus kai kada vedė ir iš valstiečių: Piastas jiems buvo piemuo, Vytenis – Ariogalos miestelėno sūnus, Gediminas arklaininkas, nors tikrai buvo Vytenio brolis“⁵.

Nurodęs, kad T. Narbutas plačiai aprašė Lietuvos ponų seimus, susirinkimus ir kitokius pasitarimus Jogailaičių laikais, I. Onacevičius plačiau išdėstė savo požiūrį į didžiųjų kunigaikščių teises Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. I. Onacevičius rašė: „Kunigaikščio valia buvo vieninga teisė, statutas – visų teisių pradžia ir pabaiga. Žygimanto Augusto nutarimas Liublino seime prijungti Volynę ir Kijevą prie karūnos žemių buvo paskutinė neribotos kunigaikščio valdžios apraška. Esu įsitikinęs, kad visa Lietuvą buvo Jogailaičių giminės nuosavybė. Su šia nuosavybe jie galėjo ir turėjo teisę elgtis, kaip jiems patiko. Jie galėjo visą Lietuvą padovanoti kam norėjo, ir niekas neturėjo nei teisinės galios, nei valdžios jiems pasipriešinti. Lietuvos bajorų laisvių pradžia – tai Jogailos laikai. Bet šios laisvės egzistavo ne gyvenime, o tik pergamentuose. Vytautas, Švitrigaila ir Žygimantas Kęstutaitis tariamus Lietuvos senatorius, niekieno neatsiklausdami, savo nuožiūra, korė, skandino ar kirsdino... Kalbu apie tikrąją Lietuvą, o ne apie rusiškąsias žemes, kurių priklausomybę nuo kunigaikščio reikia skirti. Taip pat reikia atsiminti, kad Lietuvoje nebuvo jokio ryškesnio luomų skirtumo iki Jogailos vedybų. Net valdančios šeimos narių likimas ir gyvybė priklausė nuo valdovo valios“⁶.

I. Onacevičius taip pat atkreipė dėmesį į kultūros problemas. Jis pastebėjo: „Niekur neradau tautos gyvenimo ir krašto vidaus santykių aprašymo.“ Vienoks tas gyvenimas ir tie santykiai buvo prieš vokiečių atsikraustymą, kitoks – Gedimino, Vytauto ar Žygimanto laikais; o Liublino unijos metais krašto vidaus gyvenimas savo ruožtu skyrėsi nuo kitų laikotarpių. Šiems santykiams turėjo įtakos ir 1692 m. seimas, kai visoje Lietuvoje imta rašyti lenkiškai teismo dekretus ir kitus traktatus. Kiekviena epocha turėjo savo bruožų, nulemtų krašto moralinės būklės, kuri priklausė ir nuo kaimynų veiklos, ir nuo šalių valdančių asmenų. I. Onacevičius manė, kad „Žygimanto Augusto valdymo pradžioje Mykolas Lietuvis pirmasis ėmėsi plunksnos pavaizduoti Lietuvos kultūrinę būklę. Pakol kas man teko matyti tik vieną šios knygos egzempliorių. Tačiau niekur nepavyko rasti kokių nors žinių apie tą Mykolą Lietuvį. Kas tai buvo per Lietuvį, vienintelis žmogus savo tautoje, kuris XVI a. kūrinyje atkreipė dėmesį į tautos papročius, nes iki jo rašinio Lietuvoje mes nežinojome panašaus pavyzdžio.“

Keliuose laiškuose aiškindamas T. Narbutui apie žmonių abejingumą savo krašto praeičiai, I. Onacevičius kėlė kultūrinio palikimo, švietimo ir mokyklų istorijos klausimus. I. Onacevičiaus nuomone, „Lietuva, kaip neturtingas kraštas, praeityje niekad neturėjo užtarėjo, taip pat išsimokslinusių ar mokslus mylinčių žmonių“. Kitame laške 1841 m. birželio 28 d. I. Onacevičius, tęsdamas savo mintį, rašė: „Lietuvos dvasinin-

kai, nelinkę į mokslus, laikė liaudį barbarišką. Todėl net Žygimantų laikais dalis žemaičių buvo pagonys ir Radvilos kalvinais juos padarė. Moralinė ir fizinė šalies buitis buvo vargana, nes lietuvis bajorai nepritarė mokslų plitimui, prekybai ir amatams... Ilga eilė yra lietuvių karžygių, bet labai trumpa išsimokslinusių ir mokslą mylinčių, šen ir ten galime pastebėti didikų, net XVI a., susigaudančių moksluose (vėlesniais laikais jų nepastebime), bet liaudies masė ir vidutinė klasė buvo pasinėrusi į šiurkščią barbarystę. Liaudies būklė vis blogėjo, miestai smuko, politinė egzistencija susvyravo, o kai ponaičiai, kolegijose pasimokę, pradėjo iš jų išėiti vienas už kitą kvailesni, tai ar begalėjo kraštas politiškai egzistuoti? Mados, baliai, linksmybės, moterys, romanai daugiau juos domino negu geras vaikų auklėjimas, jų ruošimas ateities veiklai“⁷.

Ir kituose savo laiškuose I. Onacevičius taip pat rodė didžiausią dėmesį Lietuvos istorijai. Būdamas Karaliaučiuje dar 1827 m. rugpjūčio 11 d. jis M. Balinskiui rašė: „Du šimtai penkiasdešimt metų praėjo nuo Lietuvos universiteto įkūrimo, o nė vienas iš jo mokinių, nors ir gausiai Lietuvos duona aprūpintas, neparodė didesnio noro pasidomėti jos praeitimi. Ta tema bibliotekai jokių knygų nenupirkta, ir, atrodo, niekam nė į galvą neatėjo pasidomėti, koks buvo krašto, mokyklų ir jame gyvenančių žmonių likimas. Kai Septynpilio vyras stūmė į rytus Lietuvos sienas ir mūzoms paruošė tinkamas patalpas, Lenčicos bajoras tuo pat metu spausdino savo Kroniką Karaliaučiuje, kuri ne per daug vykusiai poetinė-prozine forma parodė lietuviams, kas buvo jų protėviai, 80 metų prasliskus, nepatriotiškiausio ordino narys gyna Tacito lotynų kalba parodė Lietuvą civilizuotam pasauliui. Prieš šimtą metų Mykolas Lietuvis keletą puslapių Bazelyje apie Lietuvą išspausdino. Nuo to laiko gūdi tyla Lietuvos istorijos horizonte. Parazitai tukinosi pilvus, palikę kandims ir žiurkėms graužti mokslo lobius. Lietuviai dažniau lankydavosi smuklėje negu bibliotekoje; jų rankos buvo įgudusios laikyti vitrum gloriosum (taurelę), o ne knygą, o šio pasaulio išmintį jie bedievybe praminė“⁸.

Abejingumas Lietuvos istorijai, matyti, skaudino I. Onacevičių, nes apie tai jis užsimindavo beveik kiekviename laiške ir T. Narbutui. 1896 m. kovo 19 d. I. Onacevičius rašė: „Mažai yra Žemės rutulyje kraštų, panašių į Lietuvą, kur žmonės tokie abejingi ir taip nesirūpina savo krašto reikalais. Paporasčiausias žydelis daugiau domisi savo tauta nei lietuviai. Kortos, romanai, garderobai – tokios yra jų dorybės. Viešpatauja tuščias pasididžiavimas senoliais, o protėvių istorijai paprasčiausiai atsuko nugarą. Per 400 metų nė vienas lietuvis, išskyrus Kojelavičių, Mykolą Lietuvį ir Teodorą Narbutą, nepasirūpino krašto praeitimi. Iki šiolei apie Abisiniją, arabus, mongolus ir samojedus daugiau darbų parašyta nei apie

Lietuvą. Tas pavyzdžio neturintis abejingumas liks amžina dėmė Lietuvai ir prisidės prie kadaise galingos ir didvyriškos tautos išnykimo“⁹.

Išdėstęs savo samprotavimus apie T. Narbuto „Lietuvių tautos istoriją“, o šiuos samprotavimus jis vertino kaip didesnio darbo apmatų, I. Onacevičius, baigdamas šias pastabas, istorijos autoriui rašė: „Kadangi veikalas jau baigtas ir visuomenės nuomonės teismui atiduotas, tai tikriausiai niekas neturi didesnės teisės parašyti nuveikto darbo įvertinimo. Jį žadu paskelbti universiteto laikraštyje“¹⁰. Tačiau, kaip sakė Simonas Daukantas apie I. Onacevičių, „jis buvo mokslininkas, kuris skatino kitus, o pats mažai dirbo, pernai man labai prikibus, davė garbės žodį, kad aprašys Gedimino viešpatavimą, bet ir to neįvykdė“¹¹. Vis dėlto, nepaisant šios nelabai teigiamos charakteristikos, „Daukantui didžiausias istorijos autoritetas liko Onacevičius. Jis pritarė jo istorijos koncepcijai ir žavėjosi jo Lietuvos istorijos šaltinių pažinimu“¹².

Besidomintiems Lietuvos istorija išpūdį padarė I. Onacevičiaus pasisakymas apie Nikalajaus Ustrialovo pranešimą „Klausimas, kokią vietą Rusijos istorijoje turi užimti Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė“. Tai įvyko 1838 m. gruodžio 30 d. Peterburgo pedagoginiame institute. Oficialiojo rusiško tautiškumo teorijos šalininkas N. Ustrialovas aiškino, kad Lietuva visais laikais buvo tik Rusijos žemių dalis ir todėl neturi būti ir atskiros šio krašto istorijos. Po šio pranešimo I. Onacevičius vos ne valandą trukusioje kalboje įrodė N. Ustrialovo nemokšišumą ir teiginių apie Lietuvos praeitį nepagrįstumą. Apie tai amžininkams rašė: „Oponento rimtumas, ramybė ir mandagumas nedavė pagrindo pertraukti jį, o Ustrialovo žlugimas buvo ir oficialiosios patriotinės teorijos žlugimas“¹³.

Nors I. Onacevičius dar nemaža dėmesio skyrė monarchų ir visokių dignitorių veiklai, vis dėlto jis jau pabrėžė ir nekilingųjų luomų atstovų (išsimokslusių žmonių, pirklių bei amatininkų) darbo reikšmę kraštui. Jis, panašiai kaip ir J. Lelevelis, naujai suprato tautų istorijos traktavimo uždavinius. Istorikas aiškino, kad tautų praeities tyrimo objektas yra ne tik privilegijuotieji visuomenės sluoksniai, bet ir eilinių žmonių veikla. O pastarųjų ir, kaip I. Onacevičius vadino, „vidutiniosios klasės“ interesus jis iškėlė kaip priešingybę bajorų siekimams. Įvyko lūžis vertinant vadinamųjų didikų žmonių veiklą. Imperatoriaus karūna ir aukšta kilmė nebepajėgė užmaskuoti nusikaltimų, dėl to į monarchų ir visokių dignitorių veiklą pažiūrėta naujai. I. Onacevičius pirmas iš Lietuvos istorikų taip griežtai pasmerkė kryžievių siekimą užkariauti naujas žemes, jų masines žudynes ir prievartą. Pozityviai jis vertino veiklą tų Lietuvos kunigaikščių, kurie siekė taikos, rūpinosi naujų miestų statyba, amatininkais ir pirkliais.

Suvokti I. Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepciją padeda ir jo 1822 m. gegužės 8 d. raštas A. Čartoriskui ir Vilniaus universitetui „Bendros pastabos apie Lietuvą, priemonės, kurios neleis kraštui ir jo gyventojams galutinai išnykti, apie universitetą ir mokyklas“. Čia jis rašė: „Istorijos mokytojas turi rinkti tradicines žinias apie sienas ir vietas, išgarsėjusias įvykiais, apie papročius, dainas, kurias valstiečiai ir bajorai dainuoja krykštynose, vestuvėse, laidotuvėse, pabaigtuvėse, apie gyventojų polinkius ir charakterį. Galėtų tai padaryti ir klebonai parapijose, tačiau tai jau picem desiderium!

Piešimo mokytojas turi universitetui pristatyti pilių griuvėsių, senovės daiktų, gyventojų, jų drabužių, namų apyvokos daiktų ir įrankių piešinius.

Visam tam yra neabejingi tie, kurie nori giliau pažvelgti į tėvynės istoriją¹⁴.

Toks susidomėjimas liaudies papročiais, jos buitimi kaip tik charakteringas romantizmo kryptis istoriografijoje. Žinome, jog romantikai savo veikla prisidėjo prie lietuvių tautos kultūrinio palikimo išsaugojimo. Vienu iš šio sąjūdžio pradininkų reikia laikyti I. Onacevičių. Kaip tik minėtas jo raštas universitetui – tai etnografinės ir folklorinės medžiagos rinkimo programa.

Labai aiškiai romantikų praeities interpretaciją suformulavo Ogiustenas Tjeri. Jis rašė: „Istoriniai personažai – nei Ričardas, anglų karalius, nei Pilypas, prancūzų karalius /.../, o didžiulės žmonių minios ir įvairios tautos, iškylančios istorijoje tuo pat metu ar praeiliui. Pagrindinis istorijos tikslas – pavaizduoti tautas, o ne kelių asmenų likimą, papasakoti visuomenės gyvenimo, o ne individualaus gyvenimo įvykius“¹⁵.

Dėl to I. Onacevičius, kaip ir kiti romantikai, rūpinosi lietuvių tautos kultūrinio palikimo išsaugojimu. Mūsų istoriografijoje žinoma, kad Teodoro Vagos istorijos vadovėlį Lietuvos mokykloms pritaikė J. Lelevelis. Kaip tik šios knygos įžangoje J. Lelevelis rašė, kad knygą pertvarkyti jam padėjo I. Onacevičius. Todėl drįsčiau teigti, jog abiejų Vilniaus universiteto istorikų Lietuvos praeities vertinimas pagrindiniais klausimais sutapo, o kartu buvo grindžiama Vilniaus istorinės mokyklos konceptualumo vienybė.

Literatūra

1. Ivinskis Z. Lietuvos istorija. Roma, 1978. P. 52.
2. MAB. F. 18. B. 4, b. 185, l. 638 (I. Onacevičiaus laiškas T. Narbutui).
3. Ten pat. L. 640.
4. Ten pat. L. 641.

5. Ten pat. L. 638–639.
6. Ten pat. L. 640–641.
7. Ten pat. L. 645.
8. VUB. F. 22. B. 211. L. 4 (I. Onacevičiaus laišakai M. Balinskiui).
9. MAB. F. 18. B. 4, b. 185, l. 636.
10. Ten pat. L. 644.
11. S. Daukanto 1845 m. vasario 12 d. laiškas T. Narbutui // Daukantas S. Raštai. V, 1976. T. 2. P 755.
12. Merkys V. Simonas Daukantas. V., 1972. P. 57.
13. Пантелеев Л. Из воспоминаний прошлого. СПб., М., 1905. С. 133.
14. VUB. F. 2-KC 5. L. 76–77 (I. Onacevičiaus laišakai).
15. Рейзов Б. Французская романтическая историография (1815–1830). Л., 1956. С. 93.

LITHUANIAN HISTORICAL CONCEPTION ACCORDING TO IGNAS ONACEVIČIUS

ALGIRDAS ŠIDLAUSKAS

S u m m a r y

We know nothing about the manuscript of „Lithuanian History“ written by I. Onacevičius, but how he understood history can be understood from his letter to Teodoras Narbutas. In these letters was formed not only his advice to the author of „Lithuanian Nation History,“ but, as became clear to I. Onacevičius, Lithuanian historical conception as well. According to his opinion, there must be a separate volume for mythology. He was sorry, that there was no list of names nor places. He also articulated his opinion about the rights of the Grand Dukes. According to I. Onacevičius' opinion, until the end of the 14th century Grand Dukes had absolute power, and only in the time Jogaila did the power of noblemen come into existence. I. Onacevičius explained that the nobility's freedom existed in documents, but not in real life. In general, there was no big difference in Lithuania between estates, until the wedding of Jogaila with the Polish queen; this is when the union between Lithuania and Poland began.

It seems that I. Onacevičius was also worried about cultural historical problems. He wrote, that in the beginning of Žygimantas Augustas' rule, Mykolas Lietuvis was the first to show the Lithuanian cultural condition. He was sorry, that it was impossible to find out any news about Mykolas Lietuvis and, because of this, could not say his real name. I. Onacevičius pointed out, that in the time of Žygimantas Augustas, a group of the Samogitians were pagans. In general, the conditions of life were poor, because Lithuanian nobles were against the enlargement of science, trade, and handicraft. Onacevičius' point of view of history is very similar to that of Joachimas Lelevelis' historical understanding. It is possible to say that both historians of Vilnius estimated Lithuania's past very similarly.